

KOZMA KLASSZIK

A Kozma Lajos – mai fogalmaink szerint – art deco korszakáról összeállított kiállítás címe: Kozma Klasszik. Mitől „klasszik”? Csakúgy klasszik ez, ahogy mondjuk Kner Imre klasszikusok könyvsorozata volt az 1920-as évek elején. Ennek gyönyörű, Kozma Lajos alkotta art deco díszítésében a „klasszik” az volt talán, hogy tökéletes egyensúlyt, mondhatni klasszikus harmóniát talált a Kner által is jól érzékelt három tényező között: a somogyi pusztavilág: a Kaposvár környéki majorságok népművészete, azután a barokk és rokokó múlt, valamint az akkori legmenőbb kortárs tendenciák között. Amikor Kozma és műegyetemi kortársai, a fölülről, minisztériumi körökből is élénken támogatott Fialok először jelentkeztek a nagy nyilvánosság előtt, „grafikus építészek”-nek nevezték őket. Mai ismereteink szerint Kozma az 1910-es évek elején Lajta Béla műtermében is elsősorban a felületi ornamentikáért volt felelős; egyfajta díszítő építészként működött. Tipikus szecessziós művész lehetett volna belőle, aki lazán alkalmaz új díszítőelemeket a megszokott formák felületén, mindig olyat, amilyent az adott korszak, sőt az adott szezon megkíván. Kozma azonban a 10-es évek elején nem art nouveau-t, hanem nouveau style-t akart kreálni. Mély formaérzéssel nyúlt a történeti stílusokhoz, elsősorban a barokkhoz és a rokokóhoz, és valóban olyan utakat nyitott meg, amelyek új lehetőségek, addig be nem járt területek felé vezettek.

1906-ban a II. Rákóczi Ferenc fejedelem újratemetését előkészítő, Szádeczky Lajos által vezetett emlékbizottság által a rodostói kápolnából megszerzett ún. Rákóczi-szék nagy visszhangot keltett. A függetlenségi párt népszerűségének csúcspontján a nagy fejedelem saját kezű faragványaként számon tartott ülőalkalmatosság, amelyen a 18. századi rokokó bútorművészetbe friss színekkel festett gyümölcs- és virágmotívumokat látunk, a Nemzeti Múzeumba érkezett, és innen került a kassai Felső-Magyarországi Múzeumba, majd a második világháborút követően ismét Budapestre. Ez a bútordarab nyilvánvalóan nagy hatást gyakorolt Kozmára. Az itt is bemutatott „Mesélőszék” azonban egyúttal a bécsi barokk művészet nagy folytatója, Dagobert Peche kortárs bútoraival is rokonságban áll. Kibogozhatatlan és kidekázhatatlan, hogy melyikből mennyit merített Kozma, mert ő maga is autonóm alkotó volt. Éppen ez a vonása, a formaproblémák nem szűnő boncolgatása, analízise vitte mindig elsőként új utakra. Az deco jellegű művészet, amely e kiállítás záróakkordjaként bemutatott hálószoberendezésben látható, és amelyet Kozma-barokként ismerünk, az 1920-as évek végére kimerült. Kállai Ernő azonban már 1926-ban meglátta Kozmában, hogy már a Budapesti Műhely-beli alkotásaira jellemző a robusztusság, ka onstrukció-orientáltság merész párosítása a dekoratív vonal- és ornamensjátékkal, a felületek játékos benépesítésével. Csakúgy, ahogy a természetben is együtt élnek ezek az ellentétes kvalitások, a lakás kertjében pompázó különböző bútornövényeken is, ahogy a Budapesti Műhely programfüzete fogalmaz: az otthon kertjét benépesítő bútorokon is a súlyos és a könnyed kvalitásai kötnek szövetséget.

Az „ékítményes fantázia” és a szerkezeti világosság egyszerre jellemzi Kozmát. Éppen ezáltal tudott mindig up-to-date maradni. Folyamatosan változó, de mindig érvényes, hiteles és magas színvonalú munkákkal jelentkezett. Erre az ún. Fialok közül, ezen a szinten, csak Györgyi Dénes volt képes.

A Kozma klasszik kiállítást akkor élvezi az ember leginkább, ha emlékezetébe idézi a két kurátor, Horányi Éva és Dévényi Tamás 2006-os kiállítását Kozma modernista korszakáról. Onnan visszanezve érezzük megdöbbenőnek az 1910-es években Kozma által teremtett mesevilágot. *Sunt lacrimae rerum* – „Mert van a tárgyoknak könnyük” – írja Vergilius az Aeneisben. Ezt az idézetet olvashatjuk a Budapesti Műhely Vécsey utcai üzletének lépcsőfeljárójában is. Kozma és iparostársai ezt alkalmasint nem úgy értették, ahogy a klasszikus *locus* folytatódik, hogy ti. azért vannak a tárgyoknak könnyeik, mert „szánják a

halandót”, hanem vélhetően úgy gondolták, ahogy Babits Mihály szimbolista verse értelmezte, hogy az emberhez hasonló szenvedéseik, könnyeik, azaz, hogy lelkük van a tárgyknak. Próféta sornak bizonyult ez az idézet az első világháború előestéjén, hiszen Kozma egész művészete a háborús időkben a tárgyak mögé rejtett fájdalomról, a borzalmak inverzéről, egyfajta szürreális mesevilágról szólt. Miniatúr valóságot teremt kanapékból, asztalokból és enteriőrökből, a gyermekvilág kísérteties módon hirtelen felnőtt kontextusba került. Szinte a Gulácsy Lajos-féle skizofrénia perspektívája bontakozik ki a meseszerű, színes kisbútorokat és Kozma 10-es évekbeli grafikai oeuvre-jét számba véve. Feltehetjük a kérdést, hogy mi tartotta egyben a művészt, hogyan lehetséges, hogy bő tíz évvel a háborút követően a maszkulin és nagyon is valóságos Bauhaus geometriájából alkot majd az igazán racionális polgárság számára otthonokat? Természetesen nem vagyok pszichológus, és nem tudom Kozma pszichotörténetét sem előadni Önöknek. Mégis azt hiszem, hogy e kiállítás főhősét, hogy úgy mondjam, a hite tartotta meg. Ez a hit a társadalmi igazságosságba és a jobbítás lehetőségébe vetett hit volt.

A Kozma Klasszik kiállításon bemutatott művészi könyvek, illusztrációk, kispasztikák, kerámiák és grafikai munkák szerzői azt a baráti kört alkották, azt a közeget, amelyben Kozma Lajos „klasszik” korában mozgott. Ez a társaság nem csupán rokonlelkű művészekből, de hasonló háttérű harcostársakból, azonos módon gondolkodó értelmiségiekből állt. Lajta Béla, Révész Béla, Gara Arnold, Gádor István, Lakatos Artúr, Kner Imre, Vitéz Miklós, Karinthy Frigyes és Vedres Márk, illetve e generáció rajongva tisztelt origója, Ady Endre. És persze a Bolzano osztrák filozófus tanait népszerűsítő társaság, a BEMBE-kör, amelynek olyan tagjai voltak, mint a filozófus Varjas Sándor, akinek a szimbólumokról írt tanulmányát illusztrálta Kozma, vagy Varga Jenő közgazdász, Fenyő Andor mérnök és Kenczler Hugó művészettörténész. Mindmegannyi kritikusa a fennálló rendszernek, rendszereknek.

Kozmát egész életében a szociális elkötelezettség vezérelte. Mégis kedvelt és támogatott fiatal ösztöndíjasa volt a Koronghi Lippich-féle kultúrkormányzatnak, és dacára a Tanácsköztársaságban való részvételének, azon nagyon kevés tehetség közé tartozott a két világháború között, aki nem volt a rendszer kegyeltje, s bár a rezsim nem adott számára megrendeléseket, de itthon maradván mégis komoly európai hírnévre tudott szert tenni. Kerülőúton válhatott modernista építésszé, aki a baloldali, szociális elkötelezettségű házépítést és lakberendezési kultúrát a nagypolgárság szolgálatába tudta állítani. Így tudott művészileg is hiteles maradni. Mondhatni szerencséje volt, hogy 1948 után már nem élte meg, hogy a sztálinizmus agyontiporja a baloldali modernista építészeti kultúrát.

Kozma Lajos columbuszi módon elindult megtalálni a magyar stílust, és rátalált a nemzetközi art déco-ra, amelynek aztán magyar reprezentánsának számított, s munkáit a tekintélyes német Innendekoration folyóirat folyamatosan közölte. Kozma egész pályafutása során meggyőződéssel vallotta a művészet társadalmi felelősségét, s a marxi többletérték fogalmát éppen a művész által az anyag megformálásához való hozzájárulással azonosította. Ironikus módon a 20-as évek Darmstadtjában jószerevével két magyart ismertek: az Alexander Koch kiadó által folyamatosan publikált Kozmát és Palágyi Menyhértet, az antimarxista filozófust, aki Tisza István konzervatív folyóiratában, a Magyar Figyelőben publikált a marxizmus alkonyáról, és aki a háború utáni magyar kormánypolitika propagálásával töltötte darmstadti évei egy részét. Palágyi egész életében a nemzeti tudomány és a nemzeti művészet megteremtésének lehetőségét kutatta, s végülis Németországban vívott ki elismertséget, míg hön szeretett hazájában csak néhány szakmabéli őrizte meg emlékét.

Tudtommal Palágyi soha nem írt Kozmáról, pedig igazán írhatott volna, mert ő igazán sajátos magyar művészetet teremtett. A new yorki Cooper Hewitt múzeumban az 1920-as évek ún. amerikai stílusáról szóló „Jazz Age” című kiállításon feltűnt, hogy a clevelandi múzeumból kölcsönzött tárgyak valahogy ismerősek voltak, valami *déjà vu* érzésem volt velük kapcsolatban. A tárgyfeliratokat megnézve kiderült, hogy mindmegannyi magyar származású

tervező és iparos munkája. Révész Mór, az egykori Jungfer-tanítvány, aki Martin Rose néven Clevelandben a Rose Iron Works-öt alapította, és az 1920-as években, Fehér Pállal dolgozott együtt, aki ugyanekkor Kiss Pál vasművesnek is tervezett Párizsban, akinek a modelljeit az amerikai magyar gyáros is átvette. Ezt az ismerős érzést, az otthonosságot nevezhetjük bárhogy, például nemzeti művészeti közegnek, amelynek formálásában Kozma Lajos főszerepet játszott, és amelynek féltett tárgyi emlékeit láthatjuk a Műcsarnokban e kiállítás kurátorai, Horányi Éva, Ritoók Pál, Szerdahelyi Júlia, illetve Dévényi Tamás jóvoltából.